

**Renata Marks-Bielska**  

Wydział Nauk Ekonomicznych  
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

## Znaczenia ziemi rolniczej w kształtowaniu struktury społecznej polskiej wsi

**Abstrakt:** Celem pracy było wskazanie ewolucji znaczenia ziemi w kształtowaniu struktury społecznej. Analizy zagadnienia dokonano na podstawie wybranych pozycji krajowej literatury przedmiotu. Zakres czasowy dotyczy lat 1944–2016. Ziemia pełni ważną funkcję w kształtowaniu struktury społecznej polskiej wsi. Wielkość gospodarstwa była dawniej podstawowym kryterium statusu społecznego na wsi i wśród rolników. Obecnie o miejscu w strukturze społecznej polskiej wsi w wysokim stopniu decyduje również obszar użytkowanej ziemi (w formie własności lub dzierżawy). Zmienia się sytuacja użytkowników ziemi rolniczej. Są nimi bowiem nie tylko osoby identyfikujące się z zawodem rolnika. W składzie struktury społecznej polskiej wsi znajduje się coraz więcej osób, które w świetle prawa są rolnikami (posiadają wymagany areal gruntów rolnych), ale wieś jest dla nich tylko miejscem zamieszkania. Następną grupę tworzą tzw. nieobecni właściciele, których z wsią łączy posiadanie gruntów rolnych, które traktują często jako lokatę kapitału (wzrost cen gruntów i możliwość otrzymywania dopłat ze środków Unii Europejskiej i z budżetu krajowego). W wyniku transformacji ustrojowej swoje usytuowanie w strukturze społecznej wsi znaleźli także dzierżawcy i nabywcy ziemi przejętej do Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa po byłych państwowych gospodarstwach rolnych.


**Słowa kluczowe:** struktura społeczna, ziemia rolnicza, wieś, rolnik


**Kody JEL:** A10, A14

### Wstęp

Struktura społeczna występuje w różnych postaciach, przybierając zarówno formę hierarchii, dystansów, nierówności, jak i podziałów oraz zróżnicowań. W gospodarce preindustrialnej wieś stanowiła odrębne części: społeczną, kulturową

---

Renata Marks-Bielska  <https://orcid.org/0000-0001-7319-1918>

 [renatam@uwm.edu.pl](mailto:renatam@uwm.edu.pl), UWM, WNE, ul. Oczapowskiego 4, 10-719 Olsztyn

i ekonomiczną. W społeczeństwie przemysłowym utraciła swoją odrębność i została włączona do społeczeństwa globalnego [Podedworna 2001b].

Od początku dziejów ziemia miała wartość nie tylko jako warsztat pracy, lecz także oś organizująca życie rodzinne, religijne i społeczne rodzin rolniczych. Ziemia jako niemobilny czynnik produkcji wiąże ze sobą siłę roboczą. Stąd znane zjawisko „przywiązania chłopca do ziemi”. Współcześni rolnicy mają także pewne trudności w gospodarowaniu związane z niemobilnością ziemi, funkcjonując w realiach, w których wygrywiają najmniej mobilni [Błąd 2011].

Wraz z upływem czasu można zaobserwować zmiany w odgrywaniu specyficznej roli ziemi w kształtowaniu struktury społecznej. Ważna jest kategoria własności, a szczególnie rzeczywiste uprawnienia własnościowe przypisane najpełniej własności prywatnej. Własność ziemi w panoramie dziejów najczęściej dodawała właścicielom prestiżu, sytuowała ich na wysokich pozycjach w hierarchii społecznej (np. majątki szlacheckie, ziemiańskie, gospodarstwa popegeerowskie). Z drugiej strony jednak zauważyć można również sytuację, w której ziemia utrudniała funkcjonowanie gospodarstwa rolnego i domowego oraz ograniczała uzyskiwanie dochodu dla rodziny (np. dostawy obowiązkowe, brak świadczeń emerytalnych dla rolników, utrudniony dostęp do statusu osoby bezrobotnej).

Celem artykułu było wskazanie ewolucji znaczenia ziemi w kształtowaniu struktury społecznej. Praca ma charakter monograficzny. Analizy zagadnienia dokonano na podstawie wybranych pozycji krajowej literatury przedmiotu. Zakres czasowy dotyczy lat 1944–2016 ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji związanej z transformacją ustrojową i integracją z Unią Europejską.

Na potrzeby zrealizowania podjętego problemu badawczego przyjęto definicję struktury społecznej, która określa ją jako układ stosunków między ludźmi, kategoriami społecznymi i instytucjami [Domański 2004].

## **Ziemia w kształtowaniu struktury społecznej w świetle literatury przedmiotu**

Od momentu reformy rolnej w 1944 r. wytworzył się w Polsce specyficzny układ sił, w którym podmiotem decyzji stała się władza przyjmująca jako swój cel budowę socjalizmu. Adresatem tych decyzji byli chłopcy mający silne tradycje i nawyki indywidualnego gospodarowania, emocjonalną więź z ziemią i świadomość, że może być im ona odebrana [Duczowska-Małysz 1985].

Duczowska-Małysz [1985] zwróciła uwagę na to, że dla państwa jako podmiotu realizującego politykę ekonomiczną ziemia jest bogactwem narodowym, które miało poddawać się z góry założonym przemianom – procesowi uspołecznienia (państwowe gospodarstwa rolne, rolnicze spółdzielnie produkcyjne). Przedmiotowemu traktowaniu ziemi sprzyjała realizacja celów strategicznych (m.in. wzrost produkcji rolniczej i korzystnej, ze społecznego punktu widzenia, zmiany jej struktury oraz wzrostu poziomu dochodów w rolnictwie).

Halamska [2006] podkreśliła znaczenie „klas agrarnych” („żyjących z ziemi”) w momentach przełomowych (np. transformacja ustrojowa w Polsce). Ważną rolę odgrywa nie tylko ich liczebność, ale także wewnętrzna struktura i usytuowanie wobec władzy centralnej.

Po czasach realnego socjalizmu Polska odziedziczyła, unikatową w skali Europy Zachodniej i Wschodniej, strukturę wsi. Specyfika przejawiała się w przewadze drobnych i mało wydajnych gospodarstw rolniczych, których znaczenie rynkowe było i jest niewielkie oraz liczną grupą dwuzawodowców chłopo-robotników i chłopo-pracowników utrzymujących się głównie z pracy poza rolnictwem. Polityka państwa, ograniczenia i restrykcje administracyjne, które stosowano wobec dużych gospodarstw indywidualnych w czasach realnego socjalizmu, hamowały dynamikę wewnętrzną struktury wsi i ograniczały polaryzację ekonomiczną, prowadząc do tzw. ześrodkowania rolników [Podedworna 2001b].

Jak podkreśliła Podedworna [2001b], w analizach przemian dokonujących się w strukturze społecznej środowiska wiejskiego w latach 90. XX w. w wyniku procesów transformacji zwraca się uwagę na rosnące zróżnicowanie, zarówno w wymiarze wewnętrznym, jak i regionalnym. Wielkość gospodarstwa była dawniej podstawowym kryterium statusu społecznego na wsi i wśród rolników. Obecnie obszar gospodarstwa jest nie tylko pierwszym wskaźnikiem rozwarstwienia majątkowego wśród rolników, lecz także informacją o naturze pracy wykonywanej przez jego właścicieli (wraz ze wzrostem obszaru gospodarstwa rośnie zaangażowanie pracowników najemnych i zmienia się charakter pracy użytkownika-właściciela – rośnie obciążenie czynnościami menedżerskimi) [Halamska 2006].

W pierwszej połowie lat 90. XX w. został zahamowany bardzo zróżnicowany przestrzennie proces przemian struktury społeczno-zawodowej wsi. Liczba osób zatrudnionych w rolnictwie indywidualnym wzrosła najbardziej w województwach południowych i południowo-wschodnich oraz centralnych. Miało to związek z utratą pracy przez chłopo-robotników. Liczebność grupy „dwuśrodowiskowców” została znacznie zredukowana, gdyż okazali się oni najsłabsi w konkurencji o miejsca pracy i jako pierwsi zostali narażeni na jej utratę [Podedworna 2001a].

Ziemia dla polskich rolników ma nie tylko wartość użytkową, ale jest także ważna jako terytorium gwarantujące ich niezależność. Stosunek gospodarza do ziemi nie może być określony jednowymiarowo przez prawne przypisanie stosunku własności czy przez znaczenie jako środka produkcji albo przedmiotu transakcji. Zmiany norm i regulacji instytucjonalnych, pociągają za sobą także zmiany wyobrażeń i praktyk społecznych, reorientujących nastawienie społeczeństwa do własności [Halamska i in. 2004]. Zauważalne jest także instrumentalne traktowanie ziemi, a praca stanowi środek do celu, jakim jest osiągnięcie powodzenia materialnego [Kaczor-Pańków 1995].

Po przemianach gospodarczych w latach 90. XX w., po przejściu Polski od transformacji ustrojowej do integracji europejskiej oraz po zapoczątkowaniu proce-

sów globalizacji i włączeniu naszego kraju w system gospodarki światowej szczególnego znaczenia jako system gospodarczy zaczyna nabierać rolnictwo rodzinne [Tomczak 2006]. Zgodnie z polskim ustawodawstwem (zapis konstytucyjny, ustawa o kształtowaniu ustroju rolnego) gospodarstwo rodzinne (indywidualne do 300 ha użytków rolnych) stanowi podstawę ustroju rolnego Rzeczypospolitej Polskiej.

Historyczny, ale i nowy, specyficzny element struktury społecznej w Polsce i struktury społecznej wsi stanowią gospodarstwa wielkoobszarowe [Łapińska-Tyszcza 2001]. Z badań Fedyszak-Radziejowskiej [1998] wynika, że w efekcie przekształceń w rolnictwie pojawiła się elita producentów rolnych, która zakupiła bądź dzierżawi ziemię (najczęściej z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa).

Grupa właścicieli i dzierżawców wielkoobszarowych gospodarstw rolnych stanowi relatywnie nową jakościowo formację i mimo małej liczebności tworzy nowe elementy struktury społecznej [Łapińska-Tyszcza 2001]. Jest ona zróżnicowana wewnętrznie. Część z członków tej grupy będzie bliższa przedsiębiorcom, a część bogatym chłopom, którzy powiększyli swój majątek, kierując się etosem pracy i ziemi oraz zachowując wiejską tożsamość. Mogli to być także wykształceni rolnicy z zamiłowania podejmujący taką działalność, a także osoby niezwiązane z rolnictwem, ale motywowane chęcią zmiany miejsca zamieszkania czy stylu życia na wiejski.

W rolnictwie kształtują się trzy odmienne typy struktur produkcyjnych [Halamska i in. 2004]:

- wielkoobszarowe gospodarstwa kapitalistyczne, oparte na pracy najemnej i funkcjonujące według racjonalności kapitalistycznego przedsiębiorstwa,
- dynamiczne, duże gospodarstwa rodzinne, kierujące się rynkową racjonalnością i zmierzające do modelu rodzinnego przedsiębiorstwa,
- liczna grupa gospodarstw drobnych, pełniących przede wszystkim funkcje socjalne (samozaopatrzenie), społeczne (reprodukcja pewnego modelu życia) lub psychologiczne (poczucie bezpieczeństwa w niepewnych czasach).

Wilkin [2000] wskazał, że wśród ludności wiejskiej w Polsce można wyodrębnić co najmniej trzy duże grupy charakteryzujące się odmiennymi cechami zawodowymi, strukturą dochodów, możliwościami rozwojowymi oraz stopniem powiązania ze środowiskiem wiejskim:

- rolnicy-farmerzy dostarczający większość produkcji towarowej rolnictwa, dla których dochody z produkcji rolnej stanowią główne źródło utrzymania, praca w gospodarstwie absorbuje większość siły roboczej rodzin, a gospodarstwa te są silnie powiązane z rynkiem,
- wielozawodowa ludność chłopska, która wykorzystuje gospodarowanie w rolnictwie jako uzupełniające źródło dochodów i samozaopatrzenia, utrzymuje się z pracy poza rolnictwem i z dochodów transferowych,
- wiejska ludność bezrolna utrzymująca się z dochodów nierolniczych, niekorzystająca efektów polityki rolnej i niepowiązana z funkcjonowaniem rynku rolne-

go, są to osoby silnie uzależnione od rynku pracy na obszarach wiejskich bądź form i zakresu polityki socjalnej państwa.

Dla każdej z tych grup zdecydowanie odmienne jest znaczenie polityki rolnej (krajowej i unijnej). Łączy je natomiast wspólny interes związany z wielofunkcyjnym rozwojem obszarów wiejskich.

Przyszłość i siła polskiego rolnictwa powinna być budowana na dużych, nowoczesnych gospodarstwach rolnych. W tej grupie gospodarstw można wyróżnić duże gospodarstwa rodzinne (z dominującym udziałem dochodów z produkcji rolnej), wielkoobszarowe gospodarstwa towarowe, gospodarstwa rodzinne z wysokim stopniem dywersyfikacji dochodów pochodzących z produkcji i usług, gospodarstwa z produkcją warzywniczą, ogrodniczą i specjalną (np. pieczarkarnie, szkółki drzew i krzewów owocowych i ozdobnych itp.). Kierunek i szybkość tych przekształceń będzie zależał od tempa rozwoju gospodarczego kraju, ale małe, niskotowarowe gospodarstwa produkujące na samozaopatrzenie i tzw. gospodarstwa rekreacyjne (hobbystyczne) na długo jeszcze pozostaną w krajobrazie polskiej wsi [Majewski 2005].

W świadomości rolników dokonują się istotne przewartościowania znaczenia i istoty ziemi oraz własnego zawodu. Prowadzenie gospodarstwa rolnego stało się jednym ze sposobów utrzymania rodzin wiejskich. Jego wartościowanie zależy od stopnia, w jakim zaspokajają potrzeby materialne i niematerialne. Identyfikacja jednozawodowych rodzin rolniczych ze swoim gospodarstwem i z zawodem jest zazwyczaj większa od tej u rodzin, w których dochody rodziny pochodzą również z innych źródeł.

Ziemia to w coraz większej mierze biznes, który musi przynosić dochody. Sprzątać wymogom gospodarki rynkowej mogą tylko ci rolnicy, którzy zmieniają swój stosunek do ziemi. Z ekonomicznego punktu widzenia z wielkiej grupy ludności wiejskiej powinni wyłonić się ci, dla których gospodarstwo będzie miejscem pracy zawodowej, a z ziemią będą kojarzyć się takie kategorie ekonomiczne, jak: poziom i rozmiary produkcji towarowej, kierunek i nastawienie gospodarstwa, koszty produkcji, opłacalność produkcji czy rynek i konkurencja [Duczkowska-Małysz 1998].

Rolnictwo, podobnie jak i wiele innych działów gospodarki, redukuje liczbę bezpośrednio zatrudnionych w nim osób, a zbędną siłę roboczą „wypycha” do innych działów gospodarki, zwłaszcza do usług. Tych zaś, którzy nie są w stanie znaleźć zatrudnienia poza rolnictwem, przekształca w bezrobotnych, jawnie rejestrowanych bądź uczestników bezrobocia ukrytego. Jednym z ważnych składników tzw. kwestii agrarnej jest niedostateczne wykorzystanie i niedostateczne wynagrodzenie czynnika ludzkiego w rolnictwie [Wilkin 2006].

Współcześnie obszary wiejskie stanowią miejsce zamieszkania ludności zarówno związanej z rolnictwem, jak i mającej z nim niewiele lub nic wspólnego (w sensie miejsca pracy i źródła utrzymania). W ostatnich latach migracja z miasta na wieś *per saldo* jest liczniejsza niż ta tradycyjna w kierunku odwrotnym. Nie oznacza to, że do

zawodów rolniczych często wiedzie droga z miast. Oznacza to jednak, że nastąpiło silne zróżnicowanie „społecznej waloryzacji ziemi”. Zostały dowartościowane m.in. takie jej funkcje, jak: osadnicza (rezydencjalna), środowiskowa (w sensie ekologicznym i społecznym) oraz tezauryzacja [Styk 2008].

Podedworna [2001b] podkreśliła, że struktura społeczna polskiej wsi zmienia się bardzo wolno. Kształtująca się w środowisku wiejskim struktura społeczna jest dualna. Na jednym biegunie znajduje się powstająca kategoria społeczno-zawodowa właścicieli nowoczesnych, silnych ekonomicznie, produkujących na rynek gospodarstw rolnych. Ta grupa będzie odgrywała ważną rolę w przemianach społeczno-gospodarczych na wsi. Drugi biegun stanowią ci, którzy „rozluźnią” związki z rolnictwem, pozyskują środki utrzymania z innych źródeł (m.in. z emerytur, rent, zasiłków, pracy poza rolnictwem). Nawet jeżeli ta grupa zachowa niewielkie gospodarstwa, to nie będą one obecne na rynku, a ich znaczenie ograniczy się do funkcji uzupełniających, socjalnych, rekreacyjnych itp. Ludzie ci, żeby nie znaleźć się na pozycji *underclass*, muszą być objęci działaniami osłonowymi ze strony polityki społecznej.

Znaczenie ziemi w kształtowaniu struktury społecznej jest szczególnie ważne w polskiej kulturze. Mieszkańcy wsi posiadający ziemię, niekoniecznie nawet gospodarujący na niej, niechętnie ją sprzedają. Szczególnie ziemię, która jest własnością danej rodziny od pokoleń. Z badań własnych [Marks-Bielska 2010] wynika, że od rodziców/teściów otrzymało ziemię prawie 80% spośród 943 badanych, a przekazać ją dzieciom/wnukom zamierzało ponad 73% (ponad 90% osób, które posiadały dzieci/wnuki) bez względu na to, czy następne pokolenie było zainteresowane pracą w rolnictwie, czy też pracowało w innym zawodzie lub kształciło się w zupełnie odmiennym kierunku niż rolnictwo i kierunki pokrewne. Skłonność do sprzedaży ziemi była bardzo mała, bowiem tylko 1,8% deklarowało zamiar sprzedaży całości ziemi, a niewiele ponad 2% część i chodziło tu o tę część gospodarstwa, która została zakupiona z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa i od sąsiada, a nie o tę, którą odziedziczono.

Obecnie właściciele ziemi<sup>1</sup> są traktowani jako grupa społeczna, która zyskała wiele i należy do lokalnej elity. Ziemia nie stanowi tylko środka produkcji, ale jest także pozaprodukcyjnym źródłem dochodu. Nastąpiła bowiem kapitalizacja wsparcia unijnego (dopłaty obszarowe), obserwuje się także ciągły wzrost cen ziemi. Przez wiele lat tak dużego zwrotu kapitału jak zakup ziemi nie dawały żadne inne inwestycje.

Biorąc pod uwagę kryterium uzyskania statusu producenta rolnego, wyróżnia się dwie skrajne grupy. Na jednym biegunie są dobrze wykształceni prowadzących towarowe, wyspecjalizowane, inwestujące, zaliczane do obszarowo większych go-

---

<sup>1</sup>Opinie te autorka opiera na obserwacji i rozmowach z mieszkańcami obszarów wiejskich, które miały miejsce podczas prowadzenia badań empirycznych dotyczących rynku ziemi rolniczej (szczegółowa metodyka i wyniki badań w Marks-Bielska [2010]).

spodarstwo/przedsiębiorstwo rolne lub gospodarstwo ekologiczne. Na drugim biegunie znajdują się osoby, które mają bardzo luźne związki z rolnictwem, prowadzące gospodarstwo „sentymentalne” lub „hobbystyczne”. Wśród typów pośrednich wyróżnić można gospodarstwa, które nie stanowią głównego źródła dochodu dla jego użytkowników, właścicieli, jest w nich prowadzona działalność dodatkowa (najczęściej agroturystyka), gospodarstwa mniejsze obszarowo, słabo wyposażone w potrzebne maszyny i urządzenia, ale pozwalające uzyskiwać wraz z dopłatami niezbędne dochody, które zaspakajają minimum egzystencji.

Na podstawie obserwacji zewnętrznej podczas prowadzenia terenowych badań ankietowych i rozmów z sołtysami autorka opracowała klasyfikację istniejących grup producentów rolnych. Współczesna struktura polskiej wsi kształtuje się następująco:

- **producenci rolni**<sup>2</sup> – osoby zamieszkujące obszary wiejskie lub mieszkające w mieście, które uzyskały status producenta rolnego:
- osoby pracujące w gospodarstwie rolnym (właściciele/współwłaściciele/dzierżawcy ziemi stanowiącej gospodarstwo rolne), których głównym źródłem utrzymania jest praca w rolnictwie, zarejestrowani w Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa jako producenci w celu korzystania z instrumentów wspólnej polityki rolnej związanej z rzeczywiście prowadzoną działalnością produkcyjną, osoby podejmujące inwestycje związane z powiększeniem areału gospodarstwa rolnego w celach produkcyjnych, tam gdzie istnieje taka możliwość także z wykorzystaniem Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa,
- osoby pracujące poza rolnictwem (właściciele/współwłaściciele/dzierżawcy ziemi stanowiącej gospodarstwo rolne), których głównym źródłem utrzymania jest praca poza rolnictwem, zarejestrowani w ARiMR jako producenci w celu

---

<sup>2</sup>Pojęcie producenta rolnego znajduje różny wyraz w aktach prawnych. Zgodnie z ustawą z 18 grudnia 2003 r. o krajowym systemie ewidencji producentów rolnych, ewidencji gospodarstw rolnych oraz ewidencji wniosków o przyznanie płatności (Dz.U. 2004 nr 10, poz. 76 z późn. zm.) producent rolny to posiadacz gospodarstwa rolnego, będący osobą fizyczną lub prawną lub grupę osób fizycznych lub prawnych – bez względu na status prawny takiej grupy i jej członków w świetle prawa krajowego – których gospodarstwo znajduje się na terytorium Wspólnoty (określonym w art. 299 Traktatu) oraz która prowadzi działalność rolniczą lub jest posiadaczem zwierząt. Nowelizacja ustawy z 26 stycznia 2007 r. o płatnościach w ramach systemów wsparcia bezpośredniego (Dz.U. 2007 nr 35, poz. 217 z późn. zm.), która weszła w życie 27 lutego 2007 r., poszerzyła definicję producenta rolnego o pojęcie rolnika w rozumieniu art. 2 lit. a rozporządzenia Rady (WE) 1782/2003. Według przywołanego rozporządzenia rolnik oznacza osobę fizyczną lub prawną bądź grupę osób fizycznych lub prawnych – bez względu na status prawny takiej grupy i jej członków w świetle prawa krajowego – których gospodarstwo znajduje się na terytorium Wspólnoty (określonym w art. 299 Traktatu) oraz które prowadzą działalność rolniczą. Według art. 3 ust. 2 ustawy z dnia 10 marca 2006 r. o zwrocie podatku akcyzowego zawartego w cenie oleju napędowego wykorzystywanego do produkcji rolnej (Dz.U. 2006 r. nr 52, poz. 379 z późn. zm.) producent rolny to osoba fizyczna, osoba prawna lub jednostka organizacyjna nieposiadająca osobowości prawnej, będąca posiadaczem gospodarstwa rolnego w rozumieniu przepisów o podatku rolnym.

korzystania z instrumentów wspólnej polityki rolnej, najczęściej spełniający tylko minimalne wymogi uzyskania tej pomocy, osoby podejmujące inwestycje związane z powiększeniem areálu gospodarstwa rolnego, najczęściej kierujące się przewidywanymi korzyściami związanymi z posiadaniem gospodarstwa rolnego (ziemi rolniczej),

- osoby chcące nabyć grunty rolne jako właściciel (współwłaściciel) w celu utworzenia gospodarstwa rolnego, podjęcia w nim pracy będącej ich głównym źródłem utrzymania, zarejestrowani w ARiMR jako producenci w celu korzystania z instrumentów wspólnej polityki rolnej (np. w ramach działania „Młody rolnik”) związanej z rzeczywiście prowadzoną działalnością produkcyjną, osoby zamierzające podjąć inwestycje związane z powiększeniem areálu gospodarstwa rolnego w celach produkcyjnych,
- osoby pracujące poza rolnictwem (właściciele/współwłaściciele/dzierżawcy ziemi stanowiącej gospodarstwo rolne), których głównym źródłem utrzymania jest praca poza rolnictwem, zarejestrowani w ARiMR jako producenci w celu korzystania z instrumentów wspólnej polityki rolnej, najczęściej spełniając tylko minimalne wymogi uzyskania tej pomocy, osoby zainteresowane nabywaniem atrakcyjnych gruntów rolnych w celu uzyskania korzyści związanych ze wzrostem cen ziemi, możliwości zmiany przeznaczenia gruntu itp. (inwestorzy lokujący kapitał w nieruchomości rolne),
  - **nieobecni dziedzice** – osoby, które otrzymały gospodarstwo (ziemię rolną) jako darowiznę, spadek, mieszkają w mieście, pracują poza rolnictwem, najczęściej w mieście; ziemia jest uprawiana przez rodziców – emerytów lub wydzierżawiona,
  - **osoby tylko mieszkające na wsi** – osoby, dla których wieś jest tylko miejscem zamieszkania, niezwiązane z rolnictwem, posiadające siedlisko (powyżej 1 ha – status gospodarstwa rolnego) lub działkę o mniejszym areale; najczęściej obszary wiejskie w bezpośrednim sąsiedztwie miast, wieś obszary wiejskie spełniają dla tej grupy wyłącznie funkcje rezydencyjne,
  - **osoby zamieszkujące osiedla byłych państwowych gospodarstw rolnych (PGR)** – osoby związane w przeszłości z pracą w dawnych PGR (w tych regionach, gdzie takie gospodarstwa istniały), potomkowie byłych pracowników PGR, osoby pracujące w gospodarstwach dawnych PGR, osoby niezwiązane z byłym sektorem państwowym w rolnictwie, które zakupiły mieszkania i pracują w mieście, najczęściej jest to ludność nieposiadająca ziemi, z nielicznymi wyjątkami tych, którzy kupili lub wydzierżawili grunty z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa,
  - **inne osoby** – członkowie rodzin rolniczych, emeryci renciści, osoby rozwijające na obszarach wiejskich własną działalność gospodarczą, osoby posiadające na obszarach wiejskich drugie domy i korzystające z nich okresowo (urlop, wolne od pracy dni świąteczne).



O ograniczony zasób ziemi rolniczej konkuruje coraz więcej interesariuszy (m.in.: rolnicy, inwestorzy, amatorzy sielskiego życia), różnego rodzaju producentów rolnych, tych rzeczywistych i quasi-producentów rolnych, którzy posiadanie ziemi utożsamiają ze źródłem relatywnie łatwego dochodu (dopłaty bezpośrednio do ziemi utrzymywanej w dobrej kulturze rolnej), a także osoby, które obszary wiejskie traktują tylko jako miejsce zamieszkania.

Możliwość uzyskania dodatkowych środków finansowych w związku z posiadaniem ziemi prowadzi do konfliktów w rodzinach, dla których ziemia jest przedmiotem spadku lub darowizny. Przed objęciem polskiego rolnictwa instrumentami wspólnej polityki rolnej tego typu konflikty ujawniały się bardzo rzadko.

Niektóre konflikty związane z ziemią wynikają nie tylko z bezpośredniego konkutowania podmiotów o ten zasób, ale np. z prowadzoną określoną działalnością, która może być uciążliwa dla lokalnej społeczności (powodować negatywne efekty zewnętrzne<sup>3</sup>). Przykładem mogą być farmy drobiu, zwierząt futerkowych i trzody chlewnej (uciążliwe zapachy, obornik, gnojowica), lokalizacja farm wiatrowych (męczący hałas) i inne, a nierzadko niezrozumienie specyfiki pracy rolnika i efektów zewnętrznych związanych z nią przez ludność napływową<sup>4</sup>. Należy pamiętać o tym, że obszary wiejskie, mimo tego, że w ostatnich latach w wiejskiej przestrzeni dynamicznie rozwija się coraz więcej funkcji pozarolniczych, to nieustannie są miejscem rozwoju funkcji produkcyjnych prowadzących do zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego i energetycznego kraju.

Na kształtowanie struktury społecznej polskiej wsi związanej z posiadaniem i użytkowaniem ziemi rolniczej mają również wpływ regulacje prawne. Na mocy ustawy o wstrzymaniu sprzedaży ziemi rolniczej z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa i nowelizacji ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego, która weszła w życie

<sup>3</sup>Coase [1960] dowodził, że problemy wynikające z istnienia efektów zewnętrznych można rozwiązać przez negocjacje. Podejmowanie arbitralnej decyzji (np. przez państwo) dotyczącej jednej ze stron zawsze będzie powodować niesprawiedliwość. Założenia modelowe, które wprowadził Coase, są trudne do jednoczesnego spełnienia w rzeczywistości gospodarczej: prawa własności (w tym odpowiedzialność wynikająca z tych praw) związane z sytuacją, w której występują efekty zewnętrzne, są jasno sprecyzowane; rynek jest doskonały (jego uczestnicy dysponują pełną informacją); nie występują (lub są bardzo małe) koszty transakcyjne [Gajos i Prandecki 2017].

<sup>4</sup>W ogólnopolskich mediach rozpoczęła się niecodzienna kampania informacyjna sfinansowana przez Ministerstwo Rolnictwa, a jej przesłanie ma dotrzeć do mieszkańców miast i tych osób, które niedawno przeprowadziły się na wieś, szukając tam ciszy, spokoju, zabawy. Społeczeństwo ma dowiedzieć się, że na wsi czasami brzydko pachnie obornik czy gnojowica, maszyny rolnicze hałasują, zwierzęta w gospodarstwie nie znają pojęcia ciszy nocnej, a pył niesiony przez wiatr z polnych dróg nie musi oznaczać, że ktoś nie posprzątał posesji. Jest to odpowiedź na coraz częstsze skargi na zakłócanie porządku, które policja otrzymuje od nowych mieszkańców wsi, którym po przeprowadzeniu z miasta zaczyna doskwierać sąsiedztwo gospodarstw rolnych. Dolnośląska Izba Rolnicza rozkleja we wsiach plakaty „Stop. Wieś – teren pracy rolnika”. Do tego rodzaju działań przyczyniły się fakty np. ukarania rolnika mandatem za „zakłócanie porządku” po skargach sąsiadów z osiedla domów jednorodzinnych, które powstało w bezpośrednim sąsiedztwie jego posesji, czy też wezwanie policji przez alergika. Interwencja dotyczyła pylącej plantacji rzepaku [Rabij 2018].

30 kwietnia 2016 r., w Polsce państwowa interwencja na rynku ziemi rolniczej jest większa niż dotychczas. Wprowadzone zmiany dotyczą:

- wstrzymania sprzedaży nieruchomości wchodzących w skład Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa przez 5 lat od wejście w życie ww. ustawy,
- preferowania dzierżawy jako formy użytkowania gruntów rolnych Skarbu Państwa,
- utrzymania prawa pierwokupu przysługującego Krajowemu Ośrodkowi Wsparcia Rolnictwa (KOWR), które dotyczy zarówno transakcji na rynku prywatnym (rolnicy indywidualni), jak i akcji oraz udziałów w spółkach prawa handlowego będących właścicielami nieruchomości rolnych (prawo pierwokupu przysługuje także dzierżawcy będącemu rolnikiem indywidualnym),
- wprowadzenia w celu wyeliminowania możliwości spekulacyjnego zakupu ziemi zakazu zbycia lub oddania nieruchomości rolnej w posiadanie innemu podmiotowi bez zgody sądu przez 10 lat od dnia jej nabycia (z wyjątkiem KOWR i jednostek samorządu terytorialnego) oraz ustalenia, że nabywcami nieruchomości rolnych mogą być rolnicy indywidualni<sup>5</sup>.

Zauważalna jest także zmiana podejścia do pracy w rolnictwie kobiet – zarówno jako zarządzających/współzarządzających gospodarstwami rolnymi, jak i będących żonami farmerów. Współcześnie ze względu na wysoki poziom mechanizacji udział kobiet w pracach polowych zdecydowanie zmalał. Kobiety często są zatrudnione poza rolnictwem. Bycie żoną farmera nabrało większego prestiżu niż do niedawna bycie żoną rolnika. Z tego też względu zaobserwować można coraz mniejszy odsetek samotnych mężczyzn prowadzących gospodarstwa (przedsiębiorstwa) rolne, co można uznać za pozytywne zjawisko.

## Podsumowanie

Podstawę kształtowania struktury społecznej polskiej wsi stanowi ograniczony zasób ziemi, który jest wykorzystywany m.in. przez właścicieli (użytkowników) gospodarstw silnie powiązanych z rynkiem, a także przez grupę wielozawodowej ludności (wykorzystującej gospodarstwo rolne jako źródło samozaopatrzenia i uzupełniającego dochodu). Polskie obszary wiejskie zamieszkuje także ludność bezrolna, której źródłem utrzymania jest dochód nierolniczy.

Społeczności wiejskiej (a w szerszym ujęciu całemu społeczeństwu) nie jest obojętne, jakie będzie ekonomiczno-rolne wykorzystanie ziemi. O charakterze polityki gruntowej przesądza ustrój społeczny, którego podstawą są określone stosunki

<sup>5</sup>Rolnik indywidualny – osoba fizyczną będącą właścicielem, użytkownikiem wieczystym, samoistnym posiadaczem lub dzierżawcą nieruchomości rolnych, których łączna powierzchnia użytków rolnych nie przekracza 300 ha, posiadającą kwalifikacje rolnicze oraz co najmniej od 5 lat zamieszkałą w gminie, na obszarze której jest położona jedna z nieruchomości rolnych wchodzących w skład gospodarstwa rolnego i prowadzącą przez ten okres osobiście to gospodarstwo.

produkcji wynikające bezpośrednio z form i typów własności środków produkcji, a zwłaszcza ziemi.

Użytkownikami ziemi rolniczej są nie tylko osoby identyfikujące się z zawodem rolnika. W strukturze społecznej polskiej wsi znajduje się coraz więcej osób, które w świetle prawa są rolnikami (posiadają wymagany areal gruntów rolnych), mają status producenta rolnego (wpis do ewidencji producentów rolnych w ARiMR), ale wieś jest dla nich tylko miejscem zamieszkania. Następną grupę tworzą tzw. nieobecni właściciele, których z wsią łączy posiadanie gruntów rolnych, traktowanych często jako lokata kapitału (wzrost cen gruntów i możliwość otrzymywania dopłat ze środków Unii Europejskiej i z budżetu krajowego). W wyniku transformacji ustrojowej swoje usytuowanie w strukturze społecznej wsi znaleźli także dzierżawcy i nabywcy ziemi przejętej do Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa po byłych państwowych gospodarstwach rolnych. Grupa ta przez wejście w posiadanie lub możliwość użytkowania gruntów (w przypadku dzierżawy) poprawiła swój status społeczny, stając się lokalną elitą. Zmarginalizowaniu uległa zaś grupa bezrolnych pracowników byłych państwowych gospodarstw rolnych.

## Literatura

- BŁAD M., 2011: *Wielozawodowość w rodzinach rolniczych. Przyczyny, uwarunkowania i tendencje rozwoju*, IRWiR, PAN, Warszawa.
- COASE R., 1960: *The problem of social cost*, *Journal of Law and Economics* 3, 1–44.
- DOMAŃSKI H., 2004: *Struktura społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- DUCZKOWSKA-MAŁYSZ K., 1985: *Ziemia w polityce rolnej PRL*, *Wiś i Rolnictwo* 4 (49), 27–42.
- FEDYSZAK-RADZIEJOWSKA B., 1998: *Nowi gospodarze dawnych PGR wobec gospodarki rynkowej. Typologia podstaw: właściciel menadżer, przedsiębiorca*, [w:] B. Fedyszak-Radziejowska (red.), *Wielkoobszarowe gospodarstwa rolne, ich załogi i nowi gospodarze*, IRWiR PAN, Warszawa, 81–97.
- GAJOS E., PRANDECKI K., 2017: *Rolnictwo a afekty zewnętrzne*. [W:] *Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym* (40). *Rynkowe i instytucjonalne metody internalizacji efektów zewnętrznych*, Monografie Programu Wieloletniego 62. IERiGŻ-PIB, Warszawa, 17–35.
- HALAMSKA M., 2006: *Czy rolnicy hamują rozwój Polski?* *Studia Regionalne i Lokalne* 3 (25), 5–24.
- HALAMSKA M., LAMARCHE H., MAUREL M-C., 2004: *Rolnictwo rodzinne w transformacji postkomunistycznej. Anatomia zmiany*, IRWiR PAN, Warszawa.
- KACZOR-PAŃKÓW G., 1995: *Struktura społeczna wsi. Stare i nowe zróżnicowania*, [w:] B. Fedyszak-Radziejowska (red.), *Wiś i jej mieszkańcy. Zróżnicowania, postawy i strategie zachowań*, IRWiR PAN, Warszawa, 61–66.
- ŁAPIŃSKA-TYSZKA K., 2001: *Właściciele i dzierżawcy wielkoobszarowych gospodarstw popegeerowskich jako nowe elementy struktury społecznej*, [w:] I. Bukraba-Rylska,

- A. Rosner (red.), *Wieś i rolnictwo na przełomie wieków*, IRWiR PAN, Warszawa, 176–196.
- MAJEWSKI E., 2005: *Miejsce rolnictwa w ekonomicznej i społecznej strukturze wsi*, [w:] J. Wilkin (red.), *Polska wieś 2025. Wizja rozwoju*, IRWiR PAN, Warszawa, 91–97.
- MARKS-BIELSKA R., 2010: *Rynek ziemi rolniczej w Polsce – uwarunkowania i tendencje rozwoju*, Wydawnictwo UWM w Olsztynie, Olsztyn.
- PODEDWORNA H., 2001a: *Polscy farmerzy i ich świat społeczny*, Monografie i Opracowania SGH 492, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- PODEDWORNA H., 2001b: *Stare i nowe klasy w strukturze społecznej polskiej wsi*, [w:] L. Gilejko (red.), *Studia nad zmianami w strukturze społeczeństwa polskiego (lata 90.)*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa, 171–198.
- RABIJ M., 2018: *Polska nowa wieś*, Tygodnik Powszechny 33, 10–17.
- Rozporządzenia Rady (WE) nr 1782/2003 z dnia 29 września 2003 r. ustanawiające wspólne zasady dla systemów wsparcia bezpośredniego w ramach wspólnej polityki rolnej i ustanawiające określone systemy wsparcia dla rolników oraz zmieniające rozporządzenia (EWG) nr 2019/93, (WE) nr 1452/2001, (WE) nr 1453/2001, (WE) nr 1454/2001, (WE) nr 1868/94, (WE) nr 1251/1999, (WE) nr 1254/1999, (WE) nr 1673/2000, (EWG) nr 2358/71 i (WE) nr 2529/2001 (OJ L 270 z 21.10.2003, s. 1).
- STYK J., 2008: *Ewolucja postaw rolników wobec własnego gospodarstwa i zawodu*, [www.cbr.edu.pl/konf2008/referaty/Styk.pdf](http://www.cbr.edu.pl/konf2008/referaty/Styk.pdf) [dostęp: 16.02.2018].
- TOMCZAK F., 2006: *Gospodarka rodzinna w rolnictwie. Uwarunkowania i mechanizmy rozwoju*, wyd. II, IRWiR PAN, Warszawa.
- Ustawa z 18 grudnia 2003 r. o krajowym systemie ewidencji producentów rolnych, ewidencji gospodarstw rolnych oraz ewidencji wniosków o przyznanie płatności (Dz.U. 2004 nr 10, poz. 76 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 10 marca 2006 r. o zwrocie podatku akcyzowego zawartego w cenie oleju napędowego wykorzystywanego do produkcji rolnej (Dz.U. 2006 r. nr 52, poz. 379 z późn. zm.).
- Ustawa z 26 stycznia 2007 r. o płatnościach w ramach systemów wsparcia bezpośredniego (Dz.U. 2007 nr 35, poz. 217 z późn. zm.).
- WILKIN J. 2000: *Struktura wsi i rolnictwa – Polska a kraje Unii Europejskiej*, [w:] *Chłop, rolnik, farmer? Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej – nadzieje i obawy polskiej wsi*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa, 34–52.
- WILKIN J. 2006: *Człowiek w ekonomii, czyli o konwersji zasobów ludzkich w kapitał*, [w:] K. Szafranec (red.), *Jednostkowe i społeczne zasoby wsi*, IRWiR PAN, Warszawa, 97–106.

## The importance of agricultural land in the shaping of the social structure of Polish village

**Abstract:** The aim of the study was to identify the importance of the evolution of land resources in shaping the social structure. The analysis was based on selected references from the Polish literature on the subject. The time range covers the years 1944–2016. Land plays an important role in shaping the social structure of the Polish countryside. The size of a farm

used to be the primary criterion for social status in the countryside and among farmers. Currently, a position in the social structure of the Polish rural communities is highly determined by the area of farmed land (owned or leased). The situation of agricultural land users is changing. These are not only people who identify themselves with the profession of a farmer. The social structure composition in the Polish countryside comprises more and more people who are farmers in the light of law (they have the required acreage of agricultural land) but they do not reside in the countryside. Another group consists of so-called absent owners, who are connected with a village by possessing in it some agricultural land, but it is often treated as an investment (an increase in land prices and the possibility of receiving subsidies from the European Union and from the national budget). As a result of Poland's political transformation, the social structure of rural communities now also comprises leases and buyers of land acquired by the Agricultural Property of the Treasury from former state farms.

**Key words:** social structure, agricultural land, village, farmer

**JEL classification:** A10, A14

Otrzymano: 24 maja 2018 r. / Zaakceptowano: 22 czerwca 2018 r.

Received: 24 May 2018 / Accepted: 22 June 2018